علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و دوم، شمارهٔ ۸۶ «ویژهٔ پژوهش‌های حدیثی»، بهار ۱۴۰۴، ص ۱۶۱ – ۱۷۴

ضرورت استقامت اجتماعی و الزامات محقق شدن آن، ازدیدگاه قرآن و حدیث

علی وثوقی[۱]
محسن احتشامی نیا[۲]
سید محمد رضوی[۳]

چکیده: کلام‌الله مجید استقامت را ضرورت انکارناپذیر برای حیات اجتماعی بشر می‌داند. اگر زوایای مختلف این ضرورت به طور شایسته تبیین گردد، می‌تواند زمینه مناسب برای عینیت بخشیدن استقامت در بستر اجتماع را فراهم سازد. در این پژوهش تلاش شد تا با استفاده از روش تحلیل محتوا ضمن بررسی محتوایی آیات و روایات، برجسته ترین و مهمترین مضامین مورد اشاره، احصا و مورد بررسی قرارگیرد. ماموریت انبیای الهی برای تحقق بخشیدن استقامت در جامعه انسانی و همچنین استقامت اجتماعی است تا دفاع از ارزش‌های توحیدی، دفع فساد و دشمنی از اجتماع، محقق شدن امنیت و نشاط اجتماعی شکل بگیرد. بعد از بیان ضرورت گام بعدی که مورد واکاوی قرار گرفت، الزاماتی که بسترساز تحقق بخشیدن استقامت در جامعه بشری است و با عمل به آنها، استقامت اجتماعی به عینیت خواهد رسید. پایبندی به عهد و پیمان، تعاون، الگوپذیری از زوایای شخصیتی راد مردان مقاوم تاریخ و لزوم دعوت به تواصی به عنوان وظیفه اجتماعی، تنها بخشی از الزامات است که در قرآن و روایات مورد بررسی قرار گرفت که تبیین آن در تحقق و تقویت استقامت اجتماعی بسیار مؤثر است.

کلیدواژه‌ها: استقامت، اجتماع، توحید، طاغوت.

---

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران avosoghi65@gmail. com
۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) m. ehteshaminia@yahoo. com
۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. dsmrazavi@yahoo. Com

۱- مقدمه

با توجه به جهان‌شمولی و جاودانگی قرآن، بایستی استقامت و ایستادگی در این منبع وحیانی، در طراز جهانی مدیریت شود و نباید به‌صورت فردی و در سطح محدود دیده شود. در این زمینه استاد مطهری می‌نویسد:

«اسلام دینی است جامع و جهان‌شمول که به همه نیازها و زوایای زندگی توجه نموده و سعادت‌مندی انسان را خواستار است و درهیچ شأنی از شئون بشری، مسئله اجتماع را مهمل نگذاشته‌است.» (مطهری،۱۳۹۱: ۶۵). نکته حائز اهمیّت این است که اولیای الهی به هر میزان هم که استقامت بالا داشته باشند، بدون مساعدت اجتماعی و استقامت جمعی نخواهند توانست که به اهداف خود برسند و ارزش‌های توحیدی را در جامعه به منصه ظهور برسانند.

در بیان ضرورت و اهمیت استقامت اجتماعی همین بس که بسیاری از قصص قرآنی یکی از اصلی‌ترین اهداف و دغدغه پیامبران هر عصری را همسو کردن عموم مردم آن زمان، برای استقامت جمعی در برابر طواغیت آن عصر دانسته است.

هدف از این پژوهش آشکارسازی جایگاه استقامت اجتماعی به عنوان یک ضرورت اساسی و محقق شدن رویکرد استقامتی در عرصه اجتماعی است.

۱-۱- بیان مساله

با بررسی‌های بعمل آمده، به نظر می‌رسد که اکثریت مباحث و تحقیقات صورت گرفته پیرامون استقامت، متمرکز بر اهمیت آن، چرایی و چگونگی آن، رویکرد نظامی آن، موانع آن و... می‌باشد، که در جای خودش دارای اهمیت بوده و لازم است. اما به علت عدم نگرش جامع به قرآن کریم و کم‌توجهی از تعلیمات آن در زندگی اجتماعی، مساله مهم و ضروری که چندان مورد عنایت قرار نگرفته است، مقاومت عموم مردم در عرصه اجتماعی به عنوان یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر برای حفظ ارزش‌های توحیدی است و الزاماتی که تبیین و عمل به آن می‌تواند بسترساز سعادت، امنیت، عزت، وفور نعمت و آرامش برای اجتماع بشری باشد.

این پژوهش به دنبال این پرسش است: استقامت چه ضرورتی در زندگی اجتماعی بشر دارد؟ و چه الزاماتی می‌تواند استقامت اجتماعی را به عنوان یک ضرورت اساسی در جامعه تحقق بخشد؟

۲-۱- پیشینه

در زمینۀ استقامت مقالاتی چند نوشته شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

عباسعلی رهبر(۱۴۰۱) در پژوهش «وجوه اجتماعی- سیاسی امر کرامت در معرفت قرآنی» محور مباحث را مربوط به کرامت انسانی گرفته و در آن مباحث اجتماعی و سیاسی را به نوعی در خدمت ارزش‌های انسانی به کار گرفته که عزتمندی انسان را محور مسائل اجتماعی و سیاسی می‌داند.

زهره حیدریان شهری(۱۳۹۶) در پژوهش «استقامت پیامبرانه در سوره یوسف» داستان حضرت یوسف علیه‌السلام را الگویی نیکو برای تربیت در سطح تمدّن و نیز در نظام خویشاوندی و نظام‌های اجتماعی می‌داند. این مقاله درصدد سوق دادن نظام‌های اجتماعی متمدّن مصر باستان در عهد هیکسوس‌ها به توحید با استقامت دو پیامبر اسرائیلی است.

سیدفضل الله میرقادری(۱۳۸۹) در تحقیق «بن مایه‌های ادبیات مقاومت در قرآن» اشاره دارد به اینکه مقاومت از اصول اولیه زندگی بشری است که انسان بدون بهره‌مندی از آن هرگز قادر به زندگی نخواهد بود.

مهدیس حمزه ای(۱۳۹۹) رویکرد اصلی تحقیق «طراحی الگوی مقاومت» را استناد به آیات قرار داده و با توجه به قرآن، استقامت را کاری تمدنی، فراگیر، مستمر، متکامل و مستقل در رویارویی با مبارزه طلبی‌ها، دشمنی‌ها و تجاوزگری‌ها می‌داند و در سه محور راهبردهای استقامت، عوامل زمینه‌ساز استقامت و پیامدهای استقامت اشاره کرده است.

جدید بودن و وجه تمایز پژوهش حاضر با مقالات دیگر، آن است که تقریباً در هیچ یک از پژوهش‌ها به صورت مستقل به استقامت با رویکرد اجتماعی و ضرورت و اهمیت اجتماعی بودن استقامت پرداخته نشده است، هر چند که برخی از آنها به طور غیر مستقیم و مختصر اشاراتی داشته‌اند.

۲- بحث وبررسی

۱-۲- معنای لغوی استقامت

کلمه استقامت، که از محوری‌ترین واژگان در این تحقیق است، «از ریشه «ق- و- م» بوده و مفهوم آن در برابر قعود و معنای اصلی آن به پا داشتن و فعلیت عمل است». (مصطفوی، ۱۳۸۶: ۱۵-۱۴)

واژه پژوهان و مفسران برای آن معانی متعدد و مختلفی ذکر کرده‌اند. ازجمله: عدالت، اعتدال و دوری از افراط و تفریط (حسینی زبیدی،۱۴۱۴: ۵۹۲)، ثبات قدم و صبر و ایستادگی (جوهری فارابی،۲۰۱۷ق: ج۵)

از معانی استقامت چنین برمی‌آید که تنها به رویارویی در میدان جنگ محدود نیست؛ بنابراین استقامت به تعریف گفتمانی، مجموعه‌ای از نشانه‌هاست که در یک فرایند، نظام معنایی خاصی را شکل می‌دهد. (ناصری، ۱۳۹۸: ۸)

برخی دیگر استقامت را درباره راهی گفته‌اند که بر روی خط هموار می‌باشد بدون نیل به خروج از آن و راه حق به آن تشبیه شده‌است؛ استقامت انسان یعنی متعهد بودن او در راه مستقیم (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۶۹۲)

۲-۲- معنای اصطلاحی استقامت اجتماعی

نظام اجتماعی قرآن، مفهوم خاصی دارد و نشأت گرفته از فرهنگ قرآنی است. درنظام اجتماعی قرآنی، به مؤلفه‌های فرهنگی شامل استقامت برای باورها،ارزش ها، و هنجارها اهمیت اساسی داده شده است. دراین نظام اجتماعی، تلاش و استقامت افراد در مسیر سعادت و کمال حقیقی خود آنان است. افراد در این نظام اجتماعی، مرتبط با خدای متعال هستند و همه الگوهای رفتاری با توجه به ارتباطات الهی اجتماعی انجام می‌گیرد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۷۸)

اساس استقامت اجتماعی درقرآن با «توحید» بنا شده است. «... اَنَّما اِلهُکم اِله واحدُ فَاستَقیموا اِلیه... » (فصلت، ۶) و امر به استقامت اجتماعی در قرآن از جمله آیه «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا»(هود، ۱۱۲) به دو موضوع بنیادین برمی گردد، که یکی شناخت

خداوند و استقامت در راه آن و دیگری قرار دادن جامعه بشری در مسیر استقامت است، که جامعه متکثر را به سوی «توحید» سوق می‌دهد. (مطهری، ۱۳۹۲: ۱۷۳)

استقامت اجتماعی، ایستادگی جمعی مردم در برابر اتفاقات و ناگواری‌ها می‌باشد و در حالت نیل آنها به سوی پروردگارشان و اطاعتشان از او، برای آنها امنیت می‌آورد. (ابن منظور، ۷۱۱ق: ۱۶۶)

بنابراین می‌توان گفت استقامت اجتماعی، استقامتی است بر مدار توحید و ایستادگی جمعی انسان‌ها در جهت پیاده‌سازی ارزش‌های الهی و انسانی در جامعه بشری، که خداوند متعال به شکل نظام مند برای انسان‌ها ترسیم کرده است.

۳-۲- ضرورت استقامت اجتماعی

انسانها برای بقای خودشان و داشتن زندگی واقعی و ایده‌آل لازم است همواره در برابر نیروهای منفی و زیان‌بار، پایداری مناسب داشته باشند. توجه فراوان این کتاب آسمانی به استقامت به دلیل ارزش توحیدی و الهی نهفته در آن است. در آیه ۶ سوره مبارکه فصلت خداوند متعال به عنوان یک ضرورت اجتماعی، استقامت در راه توحید و ارزش‌های الهی را به صورت تاکید آورده است. «انّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ» (فصلت، ۶) یعنی اجتماع انسان‌های موحد بایستی از راه توحید منحرف نشوند و در راه خدا ایستادگی کنند و با طاعت به او توجه کنند. (طبرسی، ۵۳۶ق: ۶). همچنین در این زمینه در آیه ۴۶ سوره مبارکه سبأ خداوند متعال خطاب به پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید: «قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنى وَفُرادى». این آیه شریفه به همه تحولات اجتماعی، فرهنگی و توحیدی اشاره می‌کند و تاکید به وسیله «انّما» اشاره گویایی است به این واقعیت که ریشه تمام اصلاحات فردی و اجتماعی، جز با استقامت توحیدی و اجتماعی و بکار انداختن اندیشه‌ها میسر نخواهد بود. (مکارم، ۱۳۸۵، ج۱۸، ص۱۳۴)

۲-۳-۱- استقامت اجتماعی از اهداف انبیا

۲-۳-۱-۱- ضرورت همسوکردن مردم جهت استقامت اجتماعی (توسط پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله)

یکی از تکالیف بسیار سنگینی که خداوند متعال بر دوش پیامبران و از جمله پیامبر

اکرم ﷺ قرار داده، این است که علاوه بر استقامت شخص رسول اکرم ﷺ از او خواسته است که عموم مردم را هم دعوت به استقامت اجتماعی کند: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (هود، ۱۱۲) این آیه شریفه تاکید بر ضرورت استقامت اجتماعی دارد و همان آیه‌ای است که (به طوری که در حدیث آمده) رسول خدا ﷺ فرمود: این آیه مرا پیر کرد. (صدوق، ۱۳۷۷: ۱۹۹) همچنین از ابن‌عباس در تفسیر این آیه چنین نقل‌شده است که هیچ آیه‌ای بر پیغمبر شدیدتر و دشوارتر ازاین آیه نبود. (مکارم، ۱۳۸۵، ج۹، ص۴)

بنابراین تاکید خداوند متعال بر استقامت اجتماعی، نشان از ضرورت و اهمیت این موضوع دارد.

۲-۳-۱-۲- ماموریت حضرت موسی علیه‌السلام برای استقامت اجتماعی

برای ضرورت استقامت اجتماعی و غلبه بر مشکلات، یکی از پیامبرانی که قوم خود را دعوت به استقامت می‌کرد حضرت موسی علیه‌السلام بود. درپی تهدیدات متعدد دستگاه فرعون که همواره یاران موسی علیه‌السلام را نگران و اندوهگین می‌کرد. حضرت برای مقابله با این تهدیدها، به عنوان یک ضرورت اجتناب ناپذیر، شرط پیروزی بر دشمن را استقامت اجتماعی می‌داند و چنین بیان می‌کند که شما اگر به برنامه‌های من عمل کنید، وهمگیتان به طور ید واحد پشت هم باشید و ایستادگی کنید، یقینا پیروز خواهید شد. نخست اینکه تنها تکیه‌گاهتان خدا باشد، از او کمک و یاری بطلبید. «قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ واصبروا» (اعراف، ۱۲۸) دوم اینکه از تهدیدها و حملات دشمن نهراسید، از میدان بیرون نروید و استقامت و پایداری پیشه کنید. در این آیه شریفه «صبر» به‌معنای استقامت در راه حق، و عدم ترس و انزوا از تهدیدات دشمنان می‌باشد. (مکارم، ۱۳۷۹: ۱۶۷). در تفسیر مجمع‌البیان «صبر» در این آیه را« استقامت در دین و تحمل آزار و اذیت‌های دستگاه فرعون معنا کرده‌است». (طبرسی، ۵۳۶ق: ۷۱۶)

۲-۳-۲- ضرورت استقامت اجتماعی برای دفاع از ارزش‌ها

«ارزش‌ها از عناصر فرهنگی در جامعه‌پذیری نظام اجتماعی است. هنجارها و باورها

نشان دهنده بایدها و نبایدها در زندگی اجتماعی بوده وشامل اصول و قواعد معینی هستند که از مردم انتظار می‌رود ازآنها حراست کنند. درواقع ارزشها آرمان‌های انتزاعی هستند» (گیدنز، ۱۳۸۶، ص ۷۴)

ارزش‌ها در فرهنگ اسلامی آرمان‌هایی هستند که راهنمای اندیشه و اعمال بوده، با اعتقادات جامعه اسلامی تناسب داشته و در چگونگی زندگی اجتماعی بیان شده است، که ضرورت دارد از آن ارزش‌ها دفاع شود. (ن. ک: مندراس، ۱۳۸۴: ۱۷۸)

قرآن کریم استقامت انسان‌ها بر ارزش‌های انسانی و الهی و ایستادگی بر راه حق را یکی از ضرورت‌های اساسی استقامت اجتماعی می‌داند: «وَأَنْ لَوِاسْتَقامُوا عَلَي الطَّريقَةِ لَأَسْقَيْناهُمْ ماءً غَدَقاً » (الجن، ۱۶)

«مراد از طریقه، راه اسلام و ارزش‌های اسلامی و انسانی است و استقامت بر طریقه به معنای ثبات قدم و ملازمت بر اخلاقیات و اعمال صالح است». (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۷۰)

۳-۲-۳- ضرورت استقامت اجتماعی برای مقابله با دشمن

پس از آنکه حضرت موسی علیه‌السلام فرعون و فرعونیان را به خاطر طغیانگری و اشرافی‌گری نفرین کرد، خداوند متعال وعده اجابت داد: «قالَ قَدْ أُجيبَتْ دَعْوَتُكُما» اما شرط به وقوع پیوستن این دعا، که همان از بین رفتن فرعونیان می‌باشد را استقامت در برابر آن قوم طاغی می‌داند: «فَاسْتَقيما»؛ (یونس، ۸۹).

آیه ۷ سوره مبارکه هود اشاره دارد به اینکه تا زمانی که(مشرکین) استقامت کردند، شما هم استقامت کنید. «... فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ فَاسْتَقيمُوا لَهُمْ ... » (هود، ۷)

در استقامت کردن هدف آن نیست که جای قدرت‌ها عوض شود، بلکه مراد اقامه عدل و حکم خدا و خشکاندن ریشه فتنه و دشمنی است، تا مردم در سایه آزادی، راه سعادت و خوشبختی را انتخاب کنند. قرآن کریم دو فلسفه مهم برای جهاد و مقاومت تبیین می‌کند: یکی از بین رفتن شر و فتنه ظالمان و مستکبران و دیگری حاکم شدن توحید و دین الهی در جامعه است؛ که این دو مهم محقق نخواهد شد مگر در سایه استقامت و نبرد جمعی با طاغوت‌ها: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ

بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (الانفال، ۳۹) در این آیه شریفه مفسران «فتنه» را به‌معنای «تسلط غیرمشروع و کوشش‌های دشمنان برای سلب آزادی فکری و اجتماعی از مسلمانان می‌دانند» (مکارم، ۱۳۸۵: ۱۶۶)

خداوند متعال به عنوان یک ضرورت اساسی خطاب به پیامبر عظیم الشان اسلام، بهترین راه استقامت را، عدم تبعیت ازهوسها و امیال دشمنان که می‌خواهند مسلمانان را سست کنند، می‌داند و می‌فرماید: «واستَقِم کما اُمرت و لا تتّبع اهواءَهم... » (شوری، ۱۵) این آیه شریفه استقامت را، عدم تبعیت از اهوای باطله دشمنان می‌داند. (فیض کاشانی، ۱۳۳۶:۲۰۵) در همین زمینه امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «كَذِبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ مِنْ شيعَتِنا وَهُوَ مُتَمَسِّكٌ بِعُرْوَةِ غَيْرِنا» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۹۸): دروغ می‌گوید آن کسی که ادعا می‌کند شیعه ما است ولی از غیر ما پیروی می‌کند.

بنابر این ثمره استقامت اجتماعی، نجات یک جامعه است؛ وقتی جامعه‌ای از جریان الهی در برابر دشمن دفاع کند کل آن جامعه به تعالی می‌رسد. ازاین رو برای مقابله و ایستادگی در برابر دشمنان، استقامت اجتماعی ضرورتی اجتناب ناپذیراست.

۲- ۳- ۴- ضرورت استقامت اجتماعی برای نشاط، رفاه و امنیت اجتماعی

استقامت اجتماعی در راه حق، عامل اصلی رفع ترس و اندوه بوده و امنیت اجتماعی را به دنبال دارد: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (الاحقاف، ۱۳). منظور استقامت بر ولایت امیر مؤمنان علیه‌السلام می‌باشد. (مکارم،۱۳۷۹: ۲۶۱)

ثبات قدم در زندگی اجتماعی به عنوان یک ضرورت، باعث آرامش روحی و روانی انسان‌ها می‌شود؛ از طرفی آرامش روحی منتج به موفقیت و سربلندی در زندگی اجتماعی خواهد شد. (میرعمادی، ۱۳۹۳: ۱۸) کسانی که در راه حق استقامت می‌کنند، خداوند متعال به آنها وعده داده که قطعا آبی گوارا به آنان می‌نوشانیم: «وَأَنْ لَوِاسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا» (جن، ۱۶) مراد از آب فراوان وسعت رزق و برکات فراوان است؛ بدین معنا که همه نعمت‌ها از باغ‌ها و کشتزارها و دام‌ها و طراوت زندگی نصیب ایشان می‌شود. (فیض کاشانی، ۱۳۷۳: ۲۳۶)؛ در این زمینه پیامبر گرامی اسلام: می‌فرماید: « لاخَيرَ فی الوطن

إلاّ مَعَ الأَمنِ وَ السُّرورِ»(صدوق، ۱۴۱۳: ۳۶۹) همچنین امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: « اَلْخَائِفُ لاَ عَيْشَ لَهُ» (آمدی، ۱۴۱۰: ۲۵۱)

۲-۴- الزامات محقق شدن استقامت اجتماعی

اجتماعی شدن فرایندی است که انسان‌ها از طریق آن، شیوه زندگی کردن در جامعه خود را یاد می‌گیرند، شخصیت کسب می‌کنند و آمادگی عملکرد به عنوان عضو یک جامعه را پیدا می‌کنند. (کوین بروس، ۱۳۸۳: ۷۸). برای عینیت بخشیدن به استقامت اجتماعی و محقق شدن ارزش‌های استقامت در افراد جامعه، لازم و ضروری است، الزاماتی در نظر گرفته شود، تا با جامه عمل پوشاندن به آنها این مهم محقق شود.

۲-۴-۱- لزوم دعوت به تواصی

جامعه‌ای که بخواهد روحیه استقامت در آن نهادینه شود، بایستی از حالت فردی به حالت اجتماعی تسری پیدا کند و این مهم محقق نخواهد شد، مگر با تواصی و سفارش یکدیگر به صبر و استقامت در مقابله با مشکلات و سختی‌ها که قرآن کریم دوگونه «استقامت» را معرفی می‌کند؛ اول صبر و استقامت فردی و دوم صبر و استقامت اجتماعی: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل‌عمران، ۲۰۰) «اصْبِرُوا» صبرو استقامت فردی را می‌رساند و «صَابِرُوا» یعنی دیگران را به استقامت توصیه کنید و صبر و استقامت اجتماعی داشته باشید. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۱۴۳) در صبراجتماعی، مؤمنین بایستی یکدیگر را به استقامت توصیه کنند و استقامت را به همدیگر تزریق کنند. «صَابِرُوا» از باب مفاعله و به معنی دعوت یکدیگر به استقامت جمعی در مقابل دشمن دین می‌باشد؛ «رابطوا» مربوط به همبستگی و یکپارچگی جامعه است. (قرشی، ۱۳۷۷: ۲۶۷)

درآیه شریفه ۱۷ سوره بلد تواصی به استقامت، بر وزن تفاعل آمده که نشان از مشارکت در استقامت است. (طیب، ۱۳۷۸: ۱۲۶). در این زمینه از امام باقر علیه‌السلام روایت شده که فرمودند: «لِيَنصَحِ الرّجُلُ مِنكُم أخاهُ كنَصيحَتِهِ لنَفسِهِ» (کلینی، ۱۳۷۵: ۲۹۶)

۲-۴-۲- لزوم استقامت در عهد و پیمان

تمام مزایایی که بشر از زندگی اجتماعی خود استفاده می‌کند و همه حقوق زندگی اجتماعی که با تأمین آن حقوق آرامش می‌یابد، براساس عقد اجتماعی استوار است که بایستی برآن استقامت ورزد. بنابراین اگر به خود اجازه دهیم که این پیمان‌های عملی را بشکنیم، اولین چیزی را که شکسته‌ایم، عدالت اجتماعی خودمان است که رکن جامعه می‌باشد. (ن.ک: طباطبایی،۱۳۷۸: ۲۵۹). همچنین از رسول اکرم ﷺ نقل شده که فرمودند: «لا دِینَ لِمَن لا عَهدَ له» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۱۹۸)

مانند بسیاری از اهل‌کتاب که خدا در تورات و انجیل از آنها پیمان گرفته بود به پیامبر خاتم ﷺ ایمان بیاورند و او را یاری دهند، اما با وسوسه شیطان استقامت در عهد نکردند و پیمان الهی را نقض نمودند. (آل عمران، ۱۸۷)؛ امام موسی کاظم علیه‌السلام ذیل آیه ۳۴ اسراء می‌فرماید: «مراد از عهد در این آیه چیزی نبود جز پیروی از امیرالمومنین علیه‌السلام وآن پیمانی که پیامبر درباره دوستی ما اهل بیت از مردم گرفت که بر آن عهد استقامت کنند.» (مجلسی، ۱۳۱۵: ۳۳۳)

بنا بر این لازمه تحقق پیدا کردن وعده‌های الهی به حاکم شدن اسلام بر تمامی جوامع بشری، ایستادن و مقاومت کردن عموم مردم بر سر عهد و پیمان‌های الهی می‌باشد.

۲-۴-۳- لزوم الگوپذیری از سیره رادمردان مقاوم

یکی از مهمترین شاخصه‌ها برای تحقق یافتن استقامت اجتماعی در مقابل فشارهای طاغوت‌ها، معرفی الگو و الگو پذیری از نقش انسان‌هایی است که قرآن کریم از آنها به عنوان الگوی حسنه یاد می‌کند. (ممتحنه، ۴). در تعریف الگو می‌گویند: «وقتی عده زیادی از اشخاص در جامعه‌ای به طرزی نسبتا مشابه و در مدتی طولانی عملی را تکرار می‌کنند، عادت اجتماعی بوجود می‌آید. این شیوه تکراری فکرکردن و عمل کردن، یک الگو یا یک میزان فرهنگی است.» (نیک گهر، ۱۳۷۱: ۷۵)

جریان‌سازی و تبیین الگوهای قرآنی نمونه، نقش بی بدیلی در الگو پذیری انسان‌ها از چهره‌های مقاوم الهی خواهد داشت:

۲-۴-۳-۱- الگوی استقامتی پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...» (الاحزاب، ۲۱) به الگو بودن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله اشاره و اسوه بودن ایشان در این آیه را مربوط به استقامت در جنگ احزاب در برابر طاغوت می‌داند. نقش محوری پیامبر در جنگ احزاب، الگوی بی بدیل در تقویت استقامت اجتماعی انسان‌هاست؛ چرا که هدایت لشکر، امیددادن، خندق کندن، شعارحماسی دادن، به دشمن نزدیک بودن و استقامت نمودن از نمونه‌های بارز آن است؛ از این رو معرفی الگو، یکی از موثرترین شیوه‌های تربیت است. (قرائتی، ۱۳۷۴: ۳۴۴)

۲-۴- ۳-۲- الگوی استقامتی ابراهیم علیه‌السلام و یارانش

قرآن کریم حضرت ابراهیم علیه‌السلام و یاران او را به خاطر استقامتی که در مقابل طاغوت زمان‌شان انجام دادند، به عنوان الگوی حسنه معرفی می‌کند: «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ» (الممتحنه: ۴) این آیه روشن می‌کند که استقامت و عدم سازش ابراهیم و یارانش در مقابل طاغوت زمانش، سرمشق برای ایستادگی انسان‌هاست و با تاسی و اقتدای به آنها می‌توان در مسیر حق استقامت کرد. (طبرسی۵۳۶،: ۳۶۲). از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است: «کفر ابراهیم علیه‌السلام در این آیه کفر برائت می‌باشد که بسیار ممدوح است». (بحرانی، ۱۴۱۵: ۱۳۱)

۲-۴-۴- لزوم تعاون و تمسک به حبل الله

یکی از الزامات مهم برای تحقق یافتن استقامت اجتماعی، ایجاد روحیه تعاون و همبستگی و انسجام در بین افراد جامعه و تقویت آن می‌باشد: «...وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى...» (المائده، ۲) با توجه به این آیه شریفه، یگانه راه نجات مردمان و استقامت در برابر ظالمان و زورگویان عالم، در پرتو تعاون و همدلی می‌باشد که رشته این وحدت همان ریسمان الهی و وحی محمدی است. (ربانی گلپایگانی، ۱۳۵۸: ۶۱)

۲-۴-۵- لزوم استقامت در راه توحید و اجتناب از طاغوت

درباب استقامت در راه توحید خداوند می‌فرماید: «قُل انّما يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ...». (فصلت، ۶). همچنین خداوند، بعثت پیامبران به سوی امت‌ها را مبتنی

بر دو اصل مهم و راهبردی معرفی می‌کند: «... وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ... » (النحل، ۳۶). امر به استقامت در راه توحید و بندگی خدا و نهی از توجه به طاغوت؛ اگر اجتماع مردمی بر توحید و طاعت الهی و اجتناب از طاغوت یک جهت شوند و استقامت کنند و به افراط و تفریط کشیده نشوند، استقامت در بستر جامعه ظهور و بروز خواهد کرد. (حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۳۴۸)

در بعدسلبی استقامت با رویکرد اجتماعی از امام صادق علیه‌السلام روایت شده که فرمودند: «هرکه اطاعت زمامدار ستمگر کند، او را پرستش کرده‌است». (طبرسی، ۱۴۰۳: ۴۹۳)

بنابراین اگر اجتماع مسلمین، در راه اهداف توحیدی و الهی استقامت کنند و در طول این مسیر طاغوت‌ها نتوانند بر عرصه زندگی اجتماعی آنها تاثیرگزار باشند، می‌توان به معنای واقعی ادعا کرد که استقامت اجتماعی به منصه ظهور رسیده است.

۳- نتیجه

استقامت اجتماعی در قرآن کریم، به شکل نظام‌مند و بر محور توحید و نفی طاغوت مبتنی است و هر گونه اقدام اجتماعی و اتخاذ روش باید در چارچوب مبانی قرآنی و اسلامی، و درجهت تحقق اهداف و مقاصد الهی صورت پذیرد- از آیات قرآن این معنا استنباط می‌شود که اگر جامعه‌ای بخواهد به تعالی و کمال برسد، می‌بایست روحیه عزم و ایستادگی جمعی را تقویت کند و با تعاون و همدلی و دوری از تفرقه در این مسیر گام بردارد- لازمه تحقق اهداف انبیا واولیای الهی و غلبه بر دشمنان، استقامت یاران آنها می‌باشد و ایستادگی انبیا به‌تنهایی نمی‌تواند آنها را به این مهم برساند و به تعبیر قرآن کریم، خداوند متعال سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه خود آن قوم حالشان را تغییر دهند. (رعد، ۱۱). قرآن دارای ظرفیت جهان‌شمولی و تمدنی بوده و پاسخ‌گوی نیازهای اجتماعی بشر می‌باشد؛ ازاین‌رو تفسیر آیات اجتماعی قرآن و زمینه‌سازی برای تحقق موضوعات اجتماعی قرآن، امری ضروری به‌نظر می‌رسد. به هرمیزان استقامت اجتماعی به عنوان یک ضرورت شناخته شود وآگاهی و شناخت نسبت به اهمیت و جایگاه آن ارتقا یابد به همان میزان، الزامات تحقق بخشیدن به آن در نظام اجتماعی بیشتر خواهد شد. توحیدباوری،

سال بیست و دوم، شمارهٔ ۸۶، بهار ۱۴۰۴

ولایت محوری، طاغوت‌ستیزی، نشاط، امنیت، عزت، اتحاد، پیشرفت، و... جلوه‌هایی از استراتژی استقامت اجتماعی در قرآن محسوب می‌شود، برخلاف کاربرد عرضی آن که دامنه استقامت را محدود معرفی‌کرده‌اند.

فهرست منابع

* قرآن کریم
ابن منظور، محمد بن مکرم. (۷۱۱ق). **لسان العرب**. چاپ اول. بیروت:دارالفکر
آمدی، عبدالواحد. (۱۴۱۰ق). **غررالحکم و دررالکلم**. چاپ دوم. قم: دارالکتاب الاسلامی
بحرانی، سید هاشم. (۱۴۱۵ق). **البرهان فی تفسیر القرآن**. چاپ اول. قم: موسسه البعثه
بروس، کوین(۱۳۸۳). **درآمدی بر جامعه شناسی**، چاپ بیست و سوم. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر توتیا
جوهری فارابی، اسماعیل بن حمان. (۱۴۰۴ق). **الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیه**، چاپ سوم. بیروت: دارالفکر
حسینی زبیدی، سیدمرتضی. (۱۴۱۴ق). **تاج العروس من جواهرالقاموس**. چاپ اول. بیروت: دارالفکر
حسینی شاه عبدالعظیمی، سیدحسین. (۱۳۶۳). **تفسیر اثنی عشری**. تهران: میقات
راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). **المفردات فی غریب القرآن**. بیروت: دار الشامیة
ربانی گلپایگانی، محمدعلی. (۱۳۵۸ش)، **مقاله وحدت**، نشریه پیام اسلام. دوره دوم. شماره ۸.
صدوق، محمدبن علی. (۱۴۱۳ق). **من لا یحضره الفقیه**. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی
طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۷۸). **المیزان**. قم: دفتر انتشارات اسلامی
طباطبائی، سیدمحمد حسین. (۱۳۹۴). **جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن**. قم: سازمان تبلیغات اسلامی
طبرسی، فضل بن‌حسن. (۵۳۶ق). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
طبرسی،احمد ابن علی. (۱۴۰۳ق). **علی الاحتجاج علی اهل اللجاج**. چاپ اول. مشهد: نشر مرتضی
طیب، سید عبدالحسین. (۱۳۷۸ش). **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، چاپ دوم. تهران: انتشارات اسلام
فیض کاشانی، ملا محسن. (۱۴۰۶ق). **الوافی**. چاپ اول. اصفهان: مکتب الامام امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام العامة
فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۳۶ش). **منهج الصادقین**. چاپ اول. تهران: اسلامیه
قرائتی، محسن. (۱۳۷۴). **تفسیر نور**. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن
قرشی بنابی، سیدعلی اکبر. (۱۳۷۷ش). **تفسیر احسن الحدیث**. چاپ سوم. تهران: بنیاد بعثت
کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۳۷۵ش). **کافی**. چاپ سوم. قم: انتشارات اسوه
گیدنز، آنتونی،(۱۳۸۶). **جامعه شناسی**. ترجمه منوچهر صبوری. تهران، نشر نی

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۱۵ق). **بحارالانوار**. بیروت: دارالکتب الاسلامیه

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰ش). **جامعه وتاریخ ازدیدگاه قران**. چاپ پنجم. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات

مصطفوی، حسن. (۱۳۸۶ش). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. تهران: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی

مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). **مجموعه آثار**. تهران: صدرا

مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). **زندگی جاوید یا حیات اخروی**. تهران: صدرا

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۵ش). **نمونه**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۹). **الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل**. چاپ اول. قم: مدرسه الامام علی ابن ابیطالب

مندراس، هانری. (۱۳۸۴). **مبانی جامعه شناسی**. چاپ ششم. ترجمه باقرپرهام. تهران: امیرکبیر

میرعمادی، سیداحمد. (۱۳۹۳). **مقاله ثبات قدم در قرآن**، نشریه مقاومت و پایداری. دوره سوم. ص ۷۵-۹۵.

نیک گهر، عبدالحسین. (۱۳۷۱). **مبانی جامعه شناسی**. تهران: انتشارات رایزن